

TURKISTON MUXTORIYATIDA IJTIMOIIY-MA'NAVIIY HAYOT.*Xurramova Gulzoda Inomovna**O'zbekiston Respublikasi IIV 2-sonli**Toshkent akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Turkiston muxtoriyati, 1917-1918 yillarda O'rta Osiyo hududida, xususan, Turkiston viloyatida tashkil etilgan muxtor davlatdir. Bu davr, ijtimoiy va ma'naviy hayotda muhim o'zgarishlar va yangilanishlar bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Turkiston muxtoriyatida ijtimoiy-ma'naviy hayoti haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston muxtoriyati, milliy uyg'onish, ta'lim, tarbiya, ijtimoiy tashkilotlar, san'at, mahalliy aholi.

Turkiston muxtoriyatining ijtimoiy-ma'naviy hayoti, o'sha davrda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq edi. Muxtoriyat davrida milliy uyg'onish, ta'lim va madaniyat sohalarida yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi. O'zbek, qozoq, qirg'iz va boshqa millatlarning o'zligini anglash va milliy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan harakatlar kuchayib, mahalliy aholi o'rtasida milliy g'urur va o'zlikni anglashni kuchaytirdi. Shuningdek, ta'lim tizimining yangilanishi, adabiyot va san'at sohalarida yangiliklar, ijtimoiy tashkilotlar va harakatlarning faoliyati, Turkiston muxtoriyatining ijtimoiy-ma'naviy hayotini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

Turkiston muxtoriyatida ijtimoiy hayotda bir qator o'zgarishlar ro'y berdi. Bu o'zgarishlar, asosan, milliy uyg'onish, ta'lim va madaniyat sohalarida namoyon bo'ldi. Turkiston muxtoriyatida milliy uyg'onish jarayoni kuchayib, o'zbek, qozoq, qirg'iz va boshqa millatlarning o'zligini anglash va milliy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan harakatlar boshlandi. Bu jarayon, mahalliy aholi o'rtasida milliy g'urur va o'zlikni anglashni kuchaytirdi. Ta'lim sohasida ham muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Turkiston muxtoriyatida yangi maktablar ochilib, ta'lim tizimi yangilandi. O'zbek tilida ta'lim berish, milliy madaniyat va tarixni o'rganish, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davrda "Turon" va "Yosh Turkiston" kabi ta'lim muassasalari faoliyat yuritdi. Turkiston muxtoriyatida madaniyat va san'at sohalarida ham yangilanishlar yuz berdi. Bu davrda adabiyot, musiqa, teatr va boshqa san'at turlari rivojlandi. O'zbek adabiyotida yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi. O'zbek shoirlari va yozuvchilari, milliy g'oyalarni ifodalovchi asarlar yaratdilar. Abdurauf Fitrat, Hamid Olimjon va boshqa adiblar o'z asarlari orqali milliy uyg'onish g'oyalarni targ'ib qildilar. Musiqa va teatr sohalarida ham yangiliklar yuz berdi. Mahalliy musiqachilar va teatr san'atkorlari, o'zbek xalq musiqasini va teatrini rivojlantirishga hissa qo'shdilar.

Teatr sahnalarida milliy mavzularni yorituvchi spektakllar namoyish etildi. Turkiston muxtoriyatida ijtimoiy tashkilotlar va harakatlar faoliyat yuritdi. Bu tashkilotlar, asosan, milliy g'oyalarni targ'ib qilish, ta'limni rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan edi. "Turkiston musulmonlari" va "O'zbek milliy qo'mitasi" kabi tashkilotlar, mahalliy aholini birlashtirish va ularning huquqlarini himoya qilish maqsadida faoliyat yuritdi. Bu tashkilotlar, ijtimoiy va siyosiy masalalarda aholini xabardor qilishda muhim rol o'ynadi. Turkiston muxtoriyatida ijtimoiy harakatlar, ayollar huquqlarini himoya qilish va ularning ta'lim olish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan edi. Ayollar harakati, o'z huquqlarini talab qilish va jamiyatda o'z o'rnini topish uchun kurash olib bordi. Turkiston muxtoriyatida ma'naviy hayot ham muhim o'rin tutdi. Bu davrda diniy va ma'naviy qadriyatlar, milliy an'analar va urf-odatlar yangilandi. Diniy hayotda ham o'zgarishlar ro'y berdi. Mahalliy aholi, o'z diniy an'analarini saqlab qolish va rivojlantirishga harakat qildi. Diniy ta'lim muassasalari faoliyat yuritdi va diniy qadriyatlar yosh avlodga yetkazildi. Ma'naviy qadriyatlar, milliy g'urur va o'zlikni anglashda muhim rol o'ynadi. O'zbek xalqining boy madaniy merosi, urf-odatlari va an'analari, ijtimoiy hayotda muhim o'rin tutdi. Turkiston muxtoriyati tuzilgach, hukumat vakillari hududlarda muxtoriyat tuzilmalarini tashkil eta boshlashadi. Taniqli va tajribali huquqshunoslar jalb etilib, Muxtoriyat konstitutsiyasini tayyorlash ishlariga kirishiladi. Muxtoriyat hukumati tomonidan o'zbek, qozoq va rus tillarida hukumat gazetolari nashr etila boshlanadi. Yangi tashkil etilgan davlat uchun uchun mudofaa ishlari ham juda dolzarb edi. Shu sababli hukumat armiya tashkil etishga kirishadi. Muxtoriyat mudofaa vaziri Ubaydulla Xo'jayev qisqa muddatda 2 mingdan oshiq askarga ega armiya tuzadi. Shuningdek, o'sha paytda Qo'qon uyezdi militsiya otryadlari boshlig'i Ergash qo'l ostida ham muxtoriyat armiyasiga yordamga shay bo'lgan minglab mirshab bor edi. Turkiston muxtoriyati hukumati o'z tuzilmalarini tashkil etar ekan, bolsheviklar tomonidan Toshkentda ham alohida avtonom respublika tuzish harakatlari boshlanadi. 1918 yil yanvar oyida Toshkentda Turkiston o'lkasi ishchi, soldat va dehqon deputatlarining favqulodda IV s'yezdi bo'lib o'tadi. Unda o'lka bolsheviklarining Turkistonda RSFSR tarkibiga kiradigan avtonom respublika tuzish taklifi qabul qilinadi. Ular bu davlatga Turkiston sovet sotsialistik avtonom respublikasi (TASSR) deb nom berishadi. Bundan tashqari, s'yezdda Turkiston muxtoriyati noqonuniy tuzilma deb e'lon qilinadi. Qo'qonga harbiy yurish qilib, muxtoriyatni ag'darib tashlash masalasida bir qarorga kelinadi. Toshkentda bolsheviklar tomonidan tuzilgan muxtoriyat aslida nomiga tuzilgan bo'lib, maqsad Turkistonni bolsheviklarga mutlaq bo'ysundirish edi. Qo'qonda tuzilgan muxtoriyat kuchayib ketsa keyin ularni yengish qiyin bo'lardi. Buni yaxshi anglagan Toshkent bolsheviklari rahbari Kolesov Moskvadan yordam kuchlari yuborishni so'raydi. Markaz mintaqaga 11 ta eshelonda 10 mingdan oshiq askar jo'natadi. Ularga arman dashnoqlari ham qo'shiladi. Askarlar Toshkentga yetib kelganidan so'ng

Qo'qonga yuboriladi. 1918 yil 30 yanvar kuni Turkiston xalq komissarlari soveti boshchiligidagi armiya Turkiston muxtoriyati hukumatini tugatish uchun Farg'ona vodiysida harbiy harakatlarni boshlaydi. Bolsheviklar muxtoriyat hukumatiga taslim bo'lish va ixtiyoridagi armiyani tarqatib yuborish talabini qo'yadi. Muxtoriyat hukumati bu talabga rozi bo'lmaydi. Shundan so'ng 1918 yil 31 yanvar kuni bolsheviklar armiyasi hujum boshlaydi. O'sha paytda Turkiston muxtoriyati armiyasida qurol-yarog', o'q-dori yetishmas, askarlar mahorati ham haminqadar bo'lgan. Aksincha, bolsheviklarga to'xtovsiz yordam kelib turadi. Shu sababli muxtoriyat armiyasi birin-ketin mag'lubiyatga uchray boshlaydi. Qariyb uch hafta davom etgan qaqshatqich janglardan so'ng 1918 yil 19 fevral kuni Turkiston muxtoriyati armiyasi tamomila mag'lubiyatga uchraydi. Oqibatda muxtoriyat hukumati bolsheviklar tomonidan ag'darib tashlanadi. Shturm chog'ida Qo'qon vayron qilinadi.

Xulosa: Turkiston muxtoriyatida ijtimoiy-ma'naviy hayot, milliy uyg'onish, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy tashkilotlar faoliyati bilan ajralib turadi. Bu davr, o'zbek xalqining o'zligini anglash, milliy madaniyatni rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Turkiston muxtoriyatining ijtimoiy-ma'naviy hayoti, o'sha davrda yuz berayotgan o'zgarishlar va yangilanishlar bilan bog'liq bo'lib, kelajak avlodlar uchun muhim saboqlarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov S. Rajabov Q. Jadidchilik // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom 3. - Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002.
2. A'zamxo'jayev S. Turkiston Muxtoriyati: milliy-demokratik davlatchilik qurilishi tajribasi. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2000.
3. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ilmiy muharrir: M. Jo'rayev. - Toshkent: "Sharq", 2000.
4. Mustafo Cho'qay o'g'li. Istiqlol jallodlari (1917-yil xotiralari). - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992.
5. Rajabov Q. - Turkiston Muxtoriyati vazirlari hamda milliy majlis a'zolari hayoti va taqdiri. - T: "Bodomzor Invest", Toshkent, 2021.
6. Rajabov Q, Haydarov M. - Turkiston tarixi. - T: "Universitet", Toshkent 2002.